

ВАЖЛИВИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ. НАДІЯ МИРОНЕЦЬ – “ІСТОРІЯ НАША СЕ... БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ІСНУВАННЯ”.

Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком

(ж. “Пам’ять століть”. – 2001. – № 6; 2002. – № № 1, 5, 6)

У короткому, змістовному вступі доктор історичних наук Надія Миронець наводить біографічні дані про Євгена Чикаленка – відомого українського політичного і культурного діяча, видавця перших українських газет (“Громадська думка” – 1906, “Рада” – 1906–1911). Крупний землевласник, він був щедрим меценатом, провадив громадську роботу, підтримував матеріально авторів праць з історії України, українських письменників та ін. У ставленні до Володимира Кириловича Винниченка виступав як видавець, часом перший критик (іноді суворий, але завжди прихильний до автора) нових художніх творів письменника і просто як друг.

Листування дає змогу уявити суспільно-культурну атмосферу певної епохи, відчуті, яким було у той час (1908–1912) життя політемігрантів за кордоном. У листах виразно вимальовується психологічний портрет Винниченка, його запальна, незламна натура, невпинний пошук істини в суспільних теоріях і стосунках людей, їхніх моральних засадах, у духовному бутті.

Н.Миронець справедливо підкреслює різницю світоглядів Є.Чикаленка (поступовець) і В. Винниченка (соціаліст, революціонер). Проте, це не порушує взаємного тяжіння двох незвичайних людей, хоч незрідка їх письмовий діалог нагадує безупинну дискусію, зіткнення різних поглядів і художніх оцінок творів.

Листи 1908–1912 рр., наведені на сторінках журналу “Пам’ять століть”, друкуються вперше за оригіналами, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади, та правління України [ЦДАВО] і в Інституті рукописів Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України [ІР НБУВ].

Слід зауважити, що даній публікації передували інші статті – результат багаторічної праці вченої-історика в архівах України. Н.Миронець вперше надрукувала також початок листування В.Винниченка з Є.Чикаленком (1902–1908 рр.) на сторінках газети “Українське слово” в 1995 (№№ 41, 43, 45, 47, 59–51) і в 1996 р. (№№ 1, 3, 5, 7, 9). Була й вибіркова публікація листів у журналі “Вежа”, 1997, № 8–9 (у співавторстві з В. Панченком)¹. Більш вільно, ніж в інших публікаціях, Н.Миронець користувалася джерелами у своєрідній “документальній повісті” (авторська назва жанру) під заголовком “Тасмниці кохання Володимира Винниченка” (“Кур’єр Кривбасу”, № 138, 2001, травень).

Н.Миронець цілком справедливо стверджує, що листування В.Винниченка з Є.Чикаленком зацікавить не лише істориків, а й філологів (мабуть, і культурологів та психологів) і, врешті, широкого читача – шанувальника літератури. Метою нашої рецензії є передусім бажання привернути увагу літературознавців до цінних матеріалів, що доповнюють уявлення про творчі задуми й естетичні настанови Володимира Винниченка.

¹ У даній рецензії звертаємось в окремих випадках, крім основних спостережень, що виникають на базі журналу “Пам’ять століть”, і до цих попередніх публікацій, а в разі потреби – й до оригіналів (недрукованих).

Тому не будемо вдаватися до дрібниць, до причіпливого перегляду коментаря. Звичайно, іноді хотілося б мати ширші відомості про обговорювані в листуванні (іноді неназвані) твори, про ступінь їх переробки або навіть знищення внаслідок критики. Проте це вже справа літературознавців. Головне — велика вагомість оприлюднених архівних даних доктором історичних наук Н. Миронець, її прагнення до точності відображення цінного матеріалу, до показу (в коментарі) оточення письменника, характеру й напрямку численних діячів політичної й культурної сфери, різних видавництв і товариств того часу.

Інша річ — очевидні видавничі труднощі, що, мабуть, стали на заваді зведенню листів різних років у єдиному виданні, і як наслідок цього — потреба звертатися до різних газет і журналів, де ці матеріали з'являлися вперше. Це, звичайно, утруднює працю дослідників і сприймання читачів. До того ж листи Винниченка у вторинних виданнях ("Вежа") подані неповністю, внаслідок чого втрачається й повнота охоплення важливого матеріалу (зокрема в "Українському слові" й журналі "Вежа" неповно подані листи Винниченка з о. Капрі, де він викладає свої тогочасні філософські й естетичні погляди).

Після цих окремих зауважень, що без них, як відомо, не обходиться жодна рецензія, перейдемо до деяких роздумів, викликаних плідною працею Н. Миронець.

По-перше, листування допомагає відчутти процес становлення художніх позицій В. Винниченка. Поважний редактор "Ради" високо цінує талановитість письменника, відчуває новітність його творів, але саме новітність непокоїть і бентежить його. Він хотів би спрямувати Винниченка виключно до традицій літератури ХІХ сторіччя, до вивірених часом здобутків словесного мистецтва. Сам Винниченко зовсім не зрікається класичної спадщини: "коли я хочу, щоб був якийсь рух, то мушу визнавати не тільки нове, але й те, з чого нове вийшло"².

Але на першому плані у письменника виступає прагнення до нового як у змісті, так і в образних засобах. Він певний, що оновлене суспільство вимагає нових художніх форм. У відповідь на застереження адресата щодо сучасних "модерних" новацій, Винниченко стверджує (лист від 21/І 1908 р.): "Стиль, способи малювання Левицького не можуть бути прикладом. Так само і ні Тургенєв, ні Золя, ні Мопасан, навіть, віджили своє, а в свій час вони тим і були принадливі, що посувались вперед і шукали нового"³. Винниченко погоджується лише з порадою критика ставитись обережно до нового, щоб вибрати з модерного "гарне, а погане залишити". Він весь у пошуку, експериментує у змісті й формі, уважний до відкриттів митців ХХ ст. В його оповіданнях, повістях, романах того часу реалізм виступає як рухома, динамічна система, збагачена досвідом експресивного та імпресіоністичного стилів (частково і натуралістичного). Власне, можна говорити про "неореалізм" Винниченка. Відмінність його творів від попередньої літератури полягає вже у виборі тем, у сміливості думки, у напруженому філософському підґрунті творів, у своєрідності композиції, новизні часу й простору, в наявності експерименту.

Особливо важливим і незбагненим Винниченко вважає принцип свободи художнього слова. Це яскраво виявлено в тих "капрійських" листах письменника, що за часом написання передували листам, уміщеним Н. Миронець у "Пам'яті століть". У зверненнях до Є. Чикаленка письменник висловлювався повніше й відвертіше, ніж у листах до Горького того ж часу (див. "Слово і Час", 1993, № 2). Він розповідає старшому другові про літературні читання на віллі Горького за участю "звездної публіки" (М. Горький, М. Андрєєва, Луначарський, Богданов, Гусєв-Оренбурзький, Єлпатьєвський та ін.). Зібрані тут політики, філософи й письменники, вислухавши текст нового оповідання Винниченка "Те ж само" (згодом видане під назвою "Щось більше за нас"), визнають "большой талант" автора, хоч декому з них твір здається занадто "індивідуалістичним" (на той час Луначарський і Богданов та інші партійці пролагують філософію "колективізму"). Винниченко ж зовсім не має наміру переписувати твір у "колективістському дусі", та й філософські засади у нього інші. У листі до Є. Чикаленка від 15/ІІ 1908 р. він знайомить

² ІР ЦНБ ім. Вернадського НАН України. — Ф. 293. — Ч. 84.

³ Там само. — Ч. 85.

адресата з власним поглядом на проблему: на його думку, слід виходити із синтезу індивідуального і колективного. "Індивідуалізм, — пише він, — як певна соціологічна категорія мене не задовольняє, я її знаходжу такою ж однобічною, як протилежну їй теорію переваги "ми" над "я". І в філософії, і в соціальних науках, і в природних дисциплінах починає запановувати принцип моністичності, синтезування розірваних сутностей"⁴. І вже зовсім запально письменник відстоює свободу слова. "Мені ясно, — пише він про дебати на капрійській віллі, — що їм хочеться, щоб художник писав проповіді, при тому самого фанатичного напрямку. Я з цим ніяк не можу погодитися..."⁵. "Всім догодить неможливо: почну слухать Горького, то буде незадоволений Луначарський, слухатиму Луначарського, будете Ви незадоволені. Буду кидатись туди, куди вітер віятиме. А я занадто для цього негнучкий по своїй натурі, можу зломитись"⁶.

Цей принцип червоною ниткою проходить через усі твори письменника, як основа вільного й різноманітного змалювання дійсності. Скажемо й про те, що дослідник, який має на меті простежити складну еволюцію драматичної творчості В. Винниченка, не може пройти повз даний епістолярій. Перед ним постане процес кристалізації нової драми та важкі спроби здійснити її постанову на сцені. У листах мова йде про такі п'єси, як "Memento", "Чорна Пантера і Білий Ведмідь", "Базар", "Співочі товариства", "Молода кров" та ін. Є. Чикаленко гаряче підтримує творчі задуми митця і перші варіанти Винниченкових драм. Виходить він із бажання оновити, зробити більш змістовною дещо занепалу на той час українську театральну сцену; вважає, що "оригінальний репертуар нашого театру старий, старий, аж нудно дивитись, а перекладний європейський не має ніякого успіху, бо він вже постарівся на російській сцені і тепер переходить на нашу"⁷. Незрідка видавець "Ради" захоплюється п'єсами Винниченка і покладає велику надію на драматурга: "Я хотів би, щоб Ваші драми щодня по всій Україні ставилися, щоб народ товпився на їх, щоб їх перекладали на всі європейські мови, щоб Ви придбали велику славу..."⁸.

Але насправді шлях до такої перспективи виявився тернистим, довгим і трагічно важким.

По-перше, виявляється різниця поглядів на спрямування й характер нових драм. Попри безжальне засудження деяких варіантів, Є. Чикаленко обговорює майже кожен Винниченкову п'єсу вкупі з редакцією "Ради", запрошуючи й провідних діячів українського театру (особливо Садовського, іноді — М.Заньковецьку) та критиків (М.Грушевського, С.Єфремова та ін.). Самого Чикаленка та його порадників непокоїть "публіцистичність" деяких епізодів, їм здається, що ідеологічна насиченість діалогів зтягує дію, динаміку ситуацій, заважає повному вияву художньої майстерності. Садовський побоюється, що це стане на заваді сприйняттю п'єс не підготовленою до "новацій" публікою, і успіху вистави не матимуть.

Драматург, як свідчать його листи, деякі поради сприймає — скорочує або знімає окремі епізоди, висуває на перший план дію й художні образи. Але він не погоджується з пропозиціями зробити п'єси чисто побутовими, позбавити їх філософської основи, уникати нових побудов. Зокрема не сприймає він і ту "програму", яку висуває його друг і постійний критик Чикаленко. Останній радить: "У Вас повинно бути багато тем з життя студентського, робітничого, селянського, без "мудрствования", от як "Заручини", "Голота", "Боротьба" і т.д. Треба тільки зважати на цензуру, аби вона не перечила виставленню на сцені... ..Думку мою Ви розумієте, але не хочете мене слухать, все хочете "нове" слово сказать"⁹.

А драматург і насправді дбає про "нове слово", він і не приймає ані звернення до звичайної "побутовості", ані обмеження кола його сучасних інтересів і з презирством

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Українське слово. — 1996. — № 7. — С. 13.

⁷ Пам'ять століть. — 2002. — № 1. — С. 8.

⁸ Там само. — Ч. 9.

⁹ Там само.

ставиться до тогочасних розважальних п'єс з обов'язковим "національним гумором". Він тяжіє до гострих "болісних" проблем, звертається до різних сфер суспільного життя, особливо до ідейних пошуків і духовних змагань української інтелігенції. У прагненні оновити зміст і художню форму п'єс Винниченко посилається на досвід новітніх європейських драматургів: "не покину пера в цій сфері, доки не признаюсь сам собі, що не можу писати так. Хай ще дві-три проби, але мушу і я охопити те, що із філософських трактатів робить п'єси. Гауптман, Ібсен теж беруть ідеї і вполюють їх в дії й образи. Навіть автори "Штукаревичів" мають зарані якусь ідею ("філософію")¹⁰.

Інша справа — необхідність "пам'ятати про цензуру", а вона особливо прискіплива в роки реакції. Розповідаючи про перше читання п'єси "Базар", Чикаленко зазначає, що присутні слухали "затаївши дихання", але в кінці висновок був безутішним для автора: "Коли я закінчив, всі сказали, що п'єса чудова, але нецензурна... Ви зовсім утерляли в Парижі чуття — що можна у нас, а чого — нє. Хіба Ви газет не читаете?"¹¹.

Неможливими для сцени став не лише "Базар", а й інші речі, до революційної сфери недоторкані. З болем і гнівом відгукується Винниченко на постійні цензурні переслідування: "А "Чорну пантеру" заборонили. За що? Ніякої охоти не маю до писання п'єс. Руки опускаються і така злість бере, що й дихати важко. Це ж очевидна підлість, бо нічого нецензурного в цій річі немає. Кривда нам "русинам!"¹².

Якось вдалося провести іншу драму "Брехня", і вона набула популярності в російському театрі, а така, здавалось би, зовсім "нешкідлива" п'єса, як "Співочі товариства" знов стала недозвеною для сцени. З гіркою іронією сповіщав про це авторові Чикаленко: "Заборону "Співочих товариств" з'ясовую собі тим, що там малюється український гурток, а ніяких гуртків українських не повинно бути. От і все. Начальству байдуже, що там той гурток висміюється"¹³.

Про непорозуміння напрямку й характеру естетичних засад письменника свідчить і полеміка, яка розгорнулася (ще до появи друком) навколо оповідання "Момент". У листі від 2/XI 1907 р. Є.Чикаленко як видавець охоче приймає твір до друку, а все ж вважає за потрібне повідомити автора про дебати в редакції "Ради" й додати власну критичну думку. "...Коли дали мені Ваше оповідання, то сказали, що воно надто еротичне, в Арцешавевськiм штибі, але я бачу, що вони помиляються. Ви зовсім не переступили міри, і я не в сьому бачу хиби Вашого "Моменту". Якби Ви були ближче, то я посварився б з Вами трохи за неймовірність факта, за те, що Ви виставляєте революціонерок якимись "искательницями приключений", або просто якимсь метеликом — "ночною бабочкою", тільки з інстинктом "кузки". Взагалі во всім оповіданні сквозить проповідь "свободной любви" при малоімовірних обставинах. Ну, то хай Вас критикують присяжні критики, а я надрукую його з великою охотою, бо написано воно гарно, навіть захоплююче"¹⁴.

Прозаїк не сприймає критики, яка не розуміє справжнього смислу твору, і беззастережно відкидає всі ці розмови про еротизм і спроби звести сутність твору до питання, чи відбулась фізична близькість героїв ("вийшло" чи "не вийшло"). Так само незгодний він з думками про "неймовірність" описаного факту і про вплив Арцешавева на цей твір. "І що там занадто еротичного, — питає він. — А чому цей факт малоімовірний? Хіба неможлива така ситуація. Звідки Ви знаєте, що її не було?" і далі про справжню сутність "Моменту". — "Та центр не в еротизмі й не в можливості факта, а в тому, що психологічна правда ідея "Моменту", Ви пишете, що написано оповідання гарно. Це значить, що дія розвивалась в згоді з логікою досвіду"¹⁵.

¹⁰ Пам'ять століть. — 2002. — № 5. — С. 23–24.

¹¹ Там само. — С. 33.

¹² Пам'ять століть. — 2002. — № 6. — С. 117.

¹³ Там само. — № 5. — С. 33.

¹⁴ Вежа. — 1997. — № 8–9. — С. 202–203.

¹⁵ Вежа. — 1997. — № 8–9. — С. 207.

Щодо “арцибашевщини”, то Винниченко повідомив, що на час створення “Моента” він, перебуваючи за кордоном, не мав змоги читати ані роман “Санін”, ані інші твори Арцибашева. Отже, впливу і не може бути.

Становище письменника ускладнюється тим, що він, не завжди безпомилково, але сміливо ставить “болісні” теми, шукає істини, шляхів лікування суспільних “ран” і перебуває у напруженому пошуку. “Може, через десять літ буду думати інакше”, — зазначає він, але відстоює своє право ділитися своїми сьогodenними думками з читачами й критиками. А українські критики в цей період все певніше й беззастережніше дають негативні оцінки його творам із життя української інтелігенції, хоч і визнають надзвичайну талановитість автора. Після засудження драми “Щаблі життя” постає питання про подальшу публікацію “подібних” творів в українській пресі (зокрема повісті “Чесність з собою”). Звідси виникає намір Винниченка звернутися до російської преси, де гострі, нетрадиційні питання, порушені ним (хоч би ставлення до проституції, перегляд застарілих моральних канонів тощо), все ж обговорюються публічно, твори на такі теми виходять в “солідних” журналах і окремими виданнями. Важке матеріальне становище політемігранта змушує Винниченка перекласти на російську мову повість (“Чесність з собою”) і писати по-російськи перший великий роман (“На весах жизни” — укр. “Рівновага”).

У 1911 р. М. Грушевський із тривогою спостерігав, що Винниченко, під тиском обставин і негативної критики його творів, бере все більшу участь у російському літературному русі й може зовсім піти з української культурної ниви. І хоча вчений виявляв незгоду з деякими теоретичними постулатами письменника, але вважав на його великий талант, “незрівняну силу експресії й сміливість думки”. Можливий вихід Винниченка з національних письменницьких лав Грушевський розглядав як дуже суттєву втрату, викликану “непорозумінням” з боку українського суспільства. Стаття, присвячена цьому питанню, закінчувалася словами віри в те, що Винниченко все ж повернеться до “рідної культурної ниви”.

І він мав рацію. Листування письменника з видавцем “Ради” переконливо свідчить і про болючі його образи на критичні “розноси”, і про те, що його твори в російських перекладах мають дедалі більшу популярність і викликають чимало запрошень автора до участі в російських журналах і видавничих товариствах.

“Передо мною розгортається широке російське море”, — писав Винниченко 23 грудня 1910 року. І все ж, — вирішував він, — “моє діло служити тим, які дали мені життя, служити так, як я по щирості і розуму вважаю за найкраще. І через це, мені здається, я ніколи не буду російським письменником”¹⁶.

Як відомо, поступово ситуація змінюється, і твори Винниченка друкуються майже одночасно в українській і в російській (з поміткою “переклад з української”) пресі.

Звичайно, цими роздумами про деякі проблеми естетики і спрямування творчості Винниченка далеко не обмежуються ті загальні й конкретні питання, що виникають на основі листування визначних діячів культури. В усякому разі, публікація Н.Миронець — це безумовно цінний історико-літературний документ. Роки напруженої праці в архівах, створення відповідного коментаря, точність датування викликають особливу повагу до вченої.

Ніна Крутікова

¹⁶ Пам’ять століть. — 2002. — № 6. — С. 134.

